

האם ניתן להסביר את כל המצוות והמנהגים של ראש השנה על פי עניינו המיוחד של היום?

הקדמה

בראש השנה, ולקראתו, אנו זוכים לקיים מצוות מהתורה ומדרבנן, ומנהגים רבים מאד.

נשאלת השאלה: האם ניתן להסביר את כל המצוות והמנהגים על פי מהותו של היום?

ניתן לחלק את המצוות והמנהגים העיקריים הנזכרים בתורה ובספרי הפוסקים לחמישה חלקים:

1. תקיעת שופר

* תקיעת שופר באופן כללי, שהיא מתחלקת לשלושה סוגים: תקיעה, שברים, תרועה¹.

2. תפילות

בתפילות יש שינויים רבים:

* **הברכה השלישית** אינה חותמת במלים "הא-ל הקדוש", אלא: "המלך הקדוש"².

* **הברכה האמצעית** של תפילת העמידה אינה חותמת כמו כל חג: "מקדש ישראל והזמנים", אלא: "מלך על כל הארץ, מקדש ישראל ויום הזכרון"³.

* **אין אומרים "מועדים לשמחה חגים וזמנים לששון"** בתפילת ראש השנה⁴.

* יש נוהגים להתפלל **בכריעה** בראש השנה⁵.

* יש נוהגים להתפלל **בקול** בראש השנה⁶.

* נוהגים לומר "לדוד מזמור לד' הארץ ומלואה" (תהלים כד) אחרי תפילת ערבית⁷.

* ברוב קהילות אשכנז ובחלק מקהילות ספרד מוסיפים **פיוטים** בתפילות ראש השנה, בחזרת הש"ץ של שחרית ושל מוסף, או לאחריה⁸.

¹ "שולחן ערוך" אורח חיים סימן תקצ.

² שם סימן תקפב סעיף א.

³ טור אורח חיים סימן תקפב.

⁴ "שולחן ערוך" שם סימן תקפב סעיף ח.

⁵ "שולחן ערוך" שם סעיף ד.

⁶ "שולחן ערוך" שם סעיף ט.

⁷ "ערוך השולחן" שם סימן תקפב סעיף ח.

- * הפיוטים בחלק גדול מהקהילות נאמרים בניגונים מיוחדים⁹.
- * אין אומרים וידוי בראש השנה, למרות היותו הראשון לעשרת ימי תשובה¹⁰.
- * אין אומרים הלל בראש השנה¹¹.
- * אומרים תפילת "אבינו מלכנו"¹².
- * נוהגים לומר "למנצח לבני קרח מזמור כל העמים תקעו כף" (תהלים מז) לפני תקיעת שופר שבע פעמים¹³.
- * בתפילת מוסף יש תשע ברכות, שלא כמו בכל שבת וחג, שבהם יש רק שבע ברכות. שלוש הברכות האמצעיות של תפילת המוסף נקראות: "מלכויות זכרונות ושופרות"¹⁴.
- * בעת תפילת "עלינו לשבח" הנאמרת בחזרת הש"ץ במוסף משתחיים על הרצפה¹⁵.
- * נוהגים לומר תפילת "תשליך" בראש השנה אחרי מנחה ליד מקור מים¹⁶.

3. קריאת התורה וההפטרה

- * ביום הראשון של ראש השנה קוראים בתורה בפרשת לידת יצחק (בראשית פרק כ"א)¹⁷.
- * ביום השני של ראש השנה קוראים בתורה בפרשת עקדת יצחק (בראשית פרק כ"ב)¹⁸.
- * ביום הראשון של ראש השנה מפטירים בחנה (שמואל א פרקים א-ב)¹⁹.
- * ביום השני של ראש השנה מפטירים בירמיהו (פרק ל"א): "כה אמר ד' מצא חן במדבר"²⁰.

4. מנהגים

- * נוהגים ללבוש בגדים לבנים בראש השנה²¹.

⁸ שם סימן תקצא סעיף ז.

⁹ עיין במהרי"ל המובא בספר "ימים נוראים" לש"י עגנון עמודים סז-סח.

¹⁰ "משנה ברורה" סימן תקפד סעיף קטן ג.

¹¹ "שולחן ערוך" שם סימן תקפד סעיף א.

¹² שם סימן תקפד סעיף א בהגה.

¹³ "שולחן ערוך הרב" פסקי הסידור סדר תקיעות.

¹⁴ "שולחן ערוך" שם סימן תקצא סעיפים א-ד.

¹⁵ "מחזור ויטרי" המובא בספר "ימים נוראים" לש"י עגנון עמוד קל.

¹⁶ "שולחן ערוך" שם סימן תקפג סעיף ב בהגה.

¹⁷ שם סימן תקפד סעיף ב.

¹⁸ שם סימן תרא סעיף א.

¹⁹ שם סימן תקפד סעיף ב.

²⁰ שם סימן תרא סעיף א.

- * נוהגים לברך איש את רעהו: "לשנה טובה תכתב [ותחתם]" בראש השנה²².
- * נוהגים לאכול מאכלים מיוחדים בליל ראש השנה לסימן טוב²³.
- * באופן כללי מתנהגים בשמחה בראש השנה²⁴.
- * אסור לצום בראש השנה, למרות היותו הראשון לעשרת ימי תשובה²⁵.
- * באופן כללי מתנהגים ביראה בראש השנה²⁶.

5. מנהגים לפני ראש השנה

- * נוהגים להרבות בסליחות לפני ראש השנה, ובעיקר בערב ראש השנה²⁷.
- * נוהגים לתקוע בשופר בכל חדש אלול מלבד ערב ראש השנה²⁸.
- * נוהגים לומר מזמור "לדוד ד' אורי וישעי" בכל חדש אלול²⁹.
- * נוהגים לברך איש את רעהו לשנה טובה מראש חדש אלול³⁰.
- * נוהגים לצום בערב ראש השנה³¹.
- * נוהגים להסתפר לפני ראש השנה³².
- * נוהגים לטבול בערב ראש השנה³³.
- * נוהגים ללכת לקברי צדיקים ולהרבות בתחינות בערב ראש השנה³⁴.
- * נוהגים להרבות בצדקה בערב ראש השנה³⁵.
- * נוהגים להתיר נדרים בערב ראש השנה³⁶.

²¹ "משנה ברורה" סימן תקפא ס"ק כה.

²² "שולחן ערוך" סימן תקפב סעיף ט בהגה. ועיין שם שהרמ"א כתב לומר רק: "לשנה טובה תכתב", וה"מגן אברהם" כתב שיש לומר: "לשנה טובה תכתב ותחתם", והגר"א הסכים עם הרמ"א. ועיין במאמר "מתי נכתבים ומתי נחתמים?" חלק ב' פ"ד.

²³ שם סימן תקפג סעיף א.

²⁴ שם סימן תקצז סעיף א.

²⁵ שם.

²⁶ שם.

²⁷ שם סימן תקפא סעיף א. ועיין במאמר "אמירת הסליחות - בצער או בשמחה?" על המנהגים השונים של אמירת הסליחות וטעמיהם.

²⁸ שם בהגה.

²⁹ "משנה ברורה" שם סק"ב.

³⁰ "באר היטב" שם סק"י, "מטה אפרים" שם סעיף ט, "קיצור שולחן ערוך" סימן קכח סעיף ב.

³¹ שם סעיף ב.

³² שם סעיף ד.

³³ שם סעיף ד בהגה.

³⁴ שם.

³⁵ שם.

³⁶ "קיצור שולחן ערוך" סימן קכח סעיף טז.

נזכרו כאן קרוב לארבעים מצוות, מנהגים, שינויים והוספות!
 נשאלת השאלה: האם ניתן להסביר את כולם על פי עניינו העיקרי של היום?

ישנם שני יסודות שהם עניינו של יום ראש השנה: **א. יום הדין. ב. יום המלכת ד'.**

שני יסודות אלו הם הטעמים לכל המצוות והמנהגים השינויים וההוספות שנזכרו:
 חלק מהמצוות והמנהגים שנזכרו נובעים מהיות ראש השנה **הן יום הדין והן יום המלכת ד'.**

חלק מהמצוות והמנהגים שנזכרו נובעים מהיות ראש השנה **יום הדין.**
 חלק מהמצוות והמנהגים שנזכרו נובעים מהיות ראש השנה **יום המלכת ד'.**

א. המצוות והמנהגים הנובעים הן מיום הדין והן מהמלכת ד'

1. תקיעת שופר

תקיעת שופר באופן כללי מבטאת הן את המלכת ד' והן את הקריאה לחזרה בתשובה לקראת הדין, כמו שהתבאר באריכות במאמר "מדוע נצטוו לתקוע בשופר בראש השנה?".

עוד כתבו המפרשים שהתקיעה מבטאת יותר את השמחה שבהמלכה, ואילו השברים והתרועה מבטאים יותר את החרדה, והקריאה לחזרה בתשובה³⁷.

2. תפילות

הברכה האמצעית של תפילת העמידה, שחותמת "מלך על כל הארץ, מקדש ישראל ויום הזכרון", מבטאת הן את המלכת ד' והן את יום הדין:
"מלך על כל הארץ" מבטא את המלכת ד'.
"מקדש ישראל ויום הזכרון" מבטא את יום הדין, שכן "הזכרון" משמעותו "הדין", כמו שכתב הרמב"ן³⁸.

³⁷ הנצי"ב ב"העמק דבר" לויקרא כג, כד (שהובא לעיל במאמר "מדוע לא נזכרו בתורה שבכתב רוב ענייני ראש השנה?" פ"ג סעיף 3), המלבי"ם ב"תורה אור" במדבר י, א, והרב יצחק אריאלי ב"ירח האיתנים" עמ' מח (הובאו דבריו בסיום המאמר "מה צריכה להיות ההרגשה בראש השנה?").

ועיין עוד במאמר "מדוע נצטוו לתקוע בשופר בראש השנה?" בהערה 19, שם הראינו שמצאנו בתנ"ך פסוקים רבים שבהם התרועה מציינת המלכה.

³⁸ בדרשתו לראש השנה, הובאו דבריו במאמר "מדוע לא נזכרו בתורה שבכתב רוב ענייני ראש השנה?" פ"ג סעיף 2.

נוהגים לומר "לדוד מזמור לדי הארץ ומלואה" (תהלים כד) אחרי תפילת ערבית, הן מצד יום הדין והן כדי לבטא את המלכת ד': פשט המזמור עוסק במלכות ד', כפי שנאמר שם: "לדי הארץ ומלואה תבל וישבי בה. כי הוא על ימים יסדה ועל נהרות יכוננה" (שם, א-ב). "שאו שערים ראשיכם והנשאו פתחי עולם, ויבא מלך הכבוד. מי זה מלך הכבוד? ד' עזוז וגבור, ד' גבור מלחמה. שאו שערים ראשיכם ושאו פתחי עולם, ויבא מלך הכבוד. מי הוא זה מלך הכבוד? ד' צב-אות הוא מלך הכבוד סלה" (שם, ז-י). וכפי שגם אומרים את המזמור בתפילת מלכויות³⁹. עוד כתבו שאומרים מזמור זה כיון שהוא מסוגל לפרנסה, וראש השנה הוא יום הדין, ולכן אומרים את המזמור⁴⁰.

הפיוטים שמוסיפים בתפילות ראש השנה, מבטאים הן את המלכת ד' והן את יום הדין, כיון שחלקם פיוטים של מלכות, חלקם פיוטים של דין, וחלקם פיוטים של תקיעה בשופר.

הניגונים המיוחדים של הפיוטים מתחלקים גם הם לשני סוגים עיקריים של ניגונים:

- א. ניגונים קצביים ושמחים ["מארש" ו"וואלס" בלע"ז], שמבטאים את המלכת המלך והשמחה שבהמלכתו.
- ב. ניגונים שקטים, שמעוררים לחזרה בתשובה.

אין אומרים וידוי בראש השנה, למרות היותו הראשון לעשרת ימי תשובה, הן מצד יום הדין והן כדי לבטא את המלכת ד': ה"משנה ברורה"⁴¹ כתב שהטעם הוא "כדי שלא ליתן פתחון פה למקטרג". לעומת זאת בסידור הגר"א⁴² והרב זצ"ל⁴³ כתבו שהטעם הוא שלא להתעסק בצרכי עצמנו ביום זה, אלא בהמלכת ד' בלבד.

נוהגים לומר "למנצח לבני קרח מזמור כל העמים תקעו כף" (תהלים מז) לפני תקיעת שופר שבע פעמים, הן מצד יום הדין והן כדי לבטא את המלכת ד':

³⁹ עיין בספר "מנהגי החגים" בערך "אמירת מזמור לדוד לדי הארץ ומלואה" בשם ספרא חדתא בשם היעב"ץ.

⁴⁰ עיין בספר "ימים נוראים" לש"י עגנון עמודים סג, סה-סו.

⁴¹ סימן תקפד סעיף קטן ג.

⁴² בפתחה לתפילות ראש השנה.

⁴³ ב"מדבר שור" דרוש יח, הובא ב"טוב ראוי" לראש השנה לב סימן טז.

פשט המזמור עוסק במלכות ד', כפי שנאמר: "כי ד' עליון נורא, מלך גדול על כל הארץ" (שם, ג), "זמרו אלקים זמרו, זמרו למלכנו זמרו. כי מלך כל הארץ אלקים, זמרו משכיל. מלך אלקים על גוים אלקים ישב על כסא קדשו" (שם, ז-ט). עוד כתבו שאומרים מזמור זה כיון שנאמר בו: "עלה אלקים בתרועה, ד' בקול שופר", שעל כך אמרו במדרשים שכאשר בני ישראל תוקעים בשופר ד' עובר מכסא דין ויושב על כסא רחמים⁴⁴.

הברכות "מלכויות, זכרונות ושופרות" מבטאות הן את המלכת ד' והן את יום הדין:
ברכת "מלכויות" מבטאת את המלכת ד'.
ברכת "זכרונות" מבטאת את יום הדין, שכן "הזכרון" משמעותו "הדין", כמו שכתב הרמב"ן.
ברכת "שופרות" מבטאת הן את המלכת ד' והן את יום הדין, כמו שהתבאר בתקיעת שופר.

נוהגים לומר תפילת "תשליך" בראש השנה ליד מקור מים, הן מצד החזרה בתשובה והן כדי לבטא את המלכת ד':
עצם אמירת תפילת התשליך, שבה י"ג מידות היוצאות מהפסוק "מי א-ל כמוך", ו"שיר המעלות ממעמקים", היא מצד החזרה בתשובה, כיון שראש השנה הוא יום הדין.
עוד כתבו שטוב שהמקום יהיה מחוץ לעיר ויהיו בו דגים, לזכור שאנו משולים כדגים חיים שנאחזים במצודה, כך אנו נאחזים במצודת המות והדין, ומתוך כך נהרהר יותר בתשובה⁴⁵.
מנערים שולי הבגדים, והוא לרמז ליתן לב להשליך את החטאים ולחפש ולחקור דרכיו מהיום והלאה, שיהיו בגדיו לבנים ונקיים מכל חטא⁴⁶.
טעם נוסף הוא לזכור זכות העקידה, שכתוב במדרש שכאשר הלך אברהם אבינו עם יצחק בנו לעקידה, עשה השטן את עצמו כמו נהר לעכבו, ועבר אברהם אבינו עליו השלום בנהר עד צוארו, ואמר: 'הושיעני אלקים, כי באו מים עד נפש' (תהלים סט, ב)⁴⁷.
כל הטעמים הללו קשורים ליום הדין.

⁴⁴ עיין ויקרא רבה כט, ג ופסיקתא דרב כהנא "בחדש השביעי" וגיליון "קול צופיד" מס' 600 שיחת הגר"ש אליהו נצבים וילך תשע"א.

⁴⁵ "קיצור שולחן ערוך" סימן קכט סעיף כא.

⁴⁶ שם.

⁴⁷ שם.

עוד כתבו שאמירת תפילת תשליך ליד מקור מים באה לבטא את המלכת ד', כיון שהמלכת המלך נעשתה על יד המים⁴⁸.

3. מנהגים

באופן כללי נוהגים בשמחה בראש השנה, כדי לבטא שאנו בטוחים שד' יזכה אותנו בדין, וכדי לבטא את שמחתנו בהמלכת ד'⁴⁹.

אסור לצום בראש השנה, למרות היותו הראשון לעשרת ימי תשובה, כדי לבטא שאנו בטוחים שד' יזכה אותנו בדין, וכדי שלא להצטער ביום המלכת ד'⁵⁰.

4. מנהגים לפני ראש השנה

נוהגים להסתפר לפני ראש השנה, כדי לבטא שאנו בטוחים שד' יזכה אותנו בדין, וכדי לבטא את התכונותנו להמלכת ד'⁵¹.

נוהגים לטבול בערב ראש השנה, הן מצד החזרה בתשובה והן כדי לבטא את המלכת ד':

כיון שראש השנה הוא יום הדין אנו רוצים להיטהר ולחזור בתשובה לפני יום הדין, כדי שנצא זכאים בדין.

נוסף על כך טובלים לפני ראש השנה כדי לבטא את התכונותנו להמלכת ד'⁵².

ב. המצוות והמנהגים הנובעים מיום הדין

1. תפילות

אין אומרים "מועדים לשמחה חגים וזמנים לששון" בתפילת ראש השנה, כיון שהוא יום הדין, אין בו שמחה יתירה עד כדי אמירת "מועדים לשמחה חגים וזמנים לששון"⁵³.

⁴⁸ "קיצור שולחן ערוך" שם ועיין מלכים א א, לג-לד ורמב"ם הלכות מלכים פ"א הי"א.

⁴⁹ "שולחן ערוך" סימן תקצז סעיף א ו"משנה ברורה", ועיין במאמר "מה צריכה להיות ההרגשה בראש השנה?".

⁵⁰ שם.

⁵¹ שם סימן תקפא סעיף ד. ועיין במאמר "מה צריכה להיות ההרגשה בראש השנה?" ובדברי הרב גולדוויכט בהקדמת המאמר "מדוע לא הוקדם יום הכפורים לראש השנה?". ועיין גם בבראשית מא, יד.

⁵² "שולחן ערוך" סימן תקפא סעיף ד בהגה. ועיין במאמרים שבהערה הקודמת.

⁵³ עיין בבאור הגר"א אורח חיים סימן תקפב ס"ח.

יש נוהגים להתפלל בכריעה בראש השנה לפי שאנו תלויים בדין, לפיכך יכוון להתפלל באימה וביראה⁵⁴.

יש נוהגים להתפלל בקול בראש השנה בקול רם - מפני שעל ידי זה יוכלו להתפלל יותר בכוונה⁵⁵.

אין אומרים הלל בראש השנה, כמו שאמרה הגמרא (ראש השנה לב ע"ב): "בראש השנה ליכא הלל, מאי טעמא? אמר רבי אבהו: אמרו מלאכי השרת לפני הקדוש ברוך הוא: רבנו של עולם, מפני מה אין ישראל אומרים שירה לפניך בראש השנה וביום הכפורים? אמר להם: אפשר מלך יושב על כסא דין וספרי חיים וספרי מתים פתוחין לפניו - וישראל אומרים שירה?!"

אומרים תפילת "אבינו מלכנו" כיון שראש השנה הוא יום הדין, ומבקשים בה שגזר דיננו יכתב לטובה.

2. קריאת התורה וההפטרה

קוראים בתורה בפרשת לידת יצחק ביום ראשון של ראש השנה, כדי לבטא שהיום הוא יום הדין, וד' פקד את שרה לטובה בראש השנה⁵⁶, וכך יפקוד גם אותנו לטובה.

קוראים בתורה בפרשת עקדת יצחק ביום שני של ראש השנה, כדי לבטא את מסירות נפשם של אברהם ויצחק לקיים את דבר ד', ובזכותם יפקוד ד' אותנו לטובה⁵⁷.

מפטירים בחנה ביום ראשון של ראש השנה, כדי לבטא שהיום הוא יום הדין, וד' פקד את חנה לטובה בראש השנה, וכך יפקוד גם אותנו לטובה⁵⁸.

מפטירים בירמיהו ביום שני של ראש השנה, כיון שזכר שם: "זכור אזכרנו" ו"רחם ארחמנו", והיום הוא יום הדין ואנו רוצים שד' יזכור אותנו לטובה⁵⁹.

⁵⁴ "משנה ברורה" סימן תקפב ס"ק יג, ומקורו בטור שם.

⁵⁵ "משנה ברורה" סימן תקפב ס"ק כד, והוסיף שם: "ומכל מקום לא יגביה קולו יותר מדאי".

⁵⁶ עיין ראש השנה יא ע"א ו"משנה ברורה" סימן תקפד סק"ו, ועיין במאמר על קריאת התורה ביום ראשון של ראש השנה.

⁵⁷ רש"י מגילה לא ע"א ד"ה "מפטירין בחנה", ועיין במאמרים על קריאת התורה ביום הראשון וביום השני של ראש השנה.

⁵⁸ רש"י שם ד"ה "מפטירין בחנה".

3. מנהגים

נוהגים ללבוש בגדים לבנים בראש השנה כדי לזכור את יום המיתה, ועל ידי זה לב האדם יכנע וישבר, וגם כדי להראות את רצונו לזכות בסליחה, על דרך "אם יהיו חטאיכם כשנים, כשלג ילבינו"⁶⁰.

מברכים "לשנה טובה תכתב [ותחתם]" בראש השנה כיון שהוא יום הדין, ומברכים את חברנו שיכתבו [ויחתמו] לטובה.

נוהגים לאכול מאכלים מיוחדים בליל ראש השנה כיון שהוא יום הדין, ורוצים לעשות מעשים שיבטאו את זה שנכתב [ונחתם] לטובה⁶¹.

באופן כללי נוהגים ביראה בראש השנה, כיון שראש השנה הוא יום הדין, ואי אפשר שלא להיות ירא מהדין⁶².

4. מנהגים לפני ראש השנה

נוהגים להרבות בסליחות לפני ראש השנה, ובעיקר בערב ראש השנה, כיון שראש השנה הוא יום הדין, ואנו רוצים לחזור בתשובה לפני יום הדין, כדי שנצא זכאים בדין⁶³.

נוהגים לתקוע בשופר בכל חדש אלול, כיון שראש השנה הוא יום הדין, ואנו רוצים לחזור בתשובה לפני יום הדין, וקול השופר מחריד ומעורר לתשובה⁶⁴.

נוהגים לומר מזמור "לדוד ד' אורי וישעיי" כיון שרמוז בו ראש השנה ויום הכפורים, ומחילת העוונות⁶⁵.

נוהגים לברך איש את רעהו לשנה טובה מראש חדש אלול כיון שהוא יום הדין, ומברכים את חברנו שיכתבו [ויחתמו] לטובה⁶⁶.

⁵⁹ ש"י שם ד"ה "הבן יקיר לי אפרים".

⁶⁰ ב"ח על הטור סוף סימן תקפא ורמ"א סוף סימן תר"י.

⁶¹ עיין ב"חיי אדם" כלל קלט סעיף ו שציין לרמב"ן בפרשת לך לך (בראשית יב, ו), ועיין גם בתוספות

במסכת עבודה זרה (ה ע"ב) בסוף ד"ה "ערב יום טוב".

⁶² "שולחן ערוך" סימן תקצז סעיף א ו"משנה ברורה".

⁶³ שם סימן תקפא סעיף א.

⁶⁴ טור שם ו"קיצור שולחן ערוך" קכת, ב.

⁶⁵ "קיצור שולחן ערוך" שם ועיין גם בספר "ימים נוראים" לש"י עגנון עמ' כב.

⁶⁶ "קיצור שולחן ערוך" שם ו"באר היטב" סימן תקפא סק"י, "מטה אפרים" שם סעיף ט.

נוהגים לצום בערב ראש השנה, כיון שראש השנה הוא יום הדין, ואנו צמים לחזרה בתשובה לפני יום הדין, כדי שנצא זכאים בדין⁶⁷.

נוהגים ללכת לקברי צדיקים ולהרבות בתחינות בערב ראש השנה, כדי להרבות זכויות לפני יום הדין⁶⁸.

נוהגים להרבות בצדקה בערב ראש השנה, כדי להרבות זכויות לפני יום הדין⁶⁹.

נוהגים להתיר נדרים בערב ראש השנה, כיון שראש השנה הוא יום הדין, ואנו רוצים לחזור בתשובה לפני יום הדין, כדי שנצא זכאים בדין⁷⁰.

ג. המצוות והמנהגים הנובעים מהמלכת ד'

הברכה השלישית שחותמת "המלך הקדוש" מבטאת את המלכת ד'.

ברכת "מלכויות" מבטאת את המלכת ד'.

בעת תפילת "עלינו לשבח" הנאמרת בחזרת הש"ץ במוסף משתחווים על הרצפה,

כדי לבטא את המלכת ד' עלינו.

יהי רצון שנזכה לקיים את כל המצוות והמנהגים, ולהמליך את ד' עלינו ועל

כל העולם כולו מתוך אהבה ושמחה ויראה, ונזכה להכתב ולהחתם לחיים טובים

וארוכים בספרם של צדיקים גמורים⁷¹.

⁶⁷ סימן תקפא סעיף ב.

⁶⁸ שם סעיף ד בהגה.

⁶⁹ שם.

⁷⁰ "קיצור שולחן ערוך" סימן קכח סעיף טז.

⁷¹ עיין בראשית לז, ז-ח ובעוד מקומות רבים בנביאים, ובהם שמ"ב יד, ד ומל"א א, טז-כג.